

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10613968>

Urazbaev Kamil Djangabaevich

*Sabzavot, poliz va kartoshkachilik ilmiy tadqiqot institutining Qoraqalpog'iston
Respublikasi ilmiy-tajriba stantsiyasi direktori*

O'zbekistonda poliz ekinlarining asosiy qismi (88-90 foizi) sug'oriladigan yerlarda yetishtiriladi.

Mamlakatimizda sug'oriladigan yer polizchiligidan tashqari, boshqa turdagi polizchilik ham tarqalgan. Lalmikor polizchilik, yarim lalmikor yoki yarim sug'oriladigan polizchilik, jangil polizchiligi, cho'l polizchiligi, himoyalangan yer polizchiligi shular jumlasidandir. Bularndan lalmikor polizchilik eng ko'p tarqalgan.

Lalmikor yerlarda poliz ekinlari tekislik-tepalik maydonlari (dengiz sathidan 600-800 m balandda bo'lib, yillik yog'in-sochin miqdori taxminan 300 mm ga yetadigan yerlarda) va tog'oldi lalmikor maydonlarda (dengiz sathidan 1200-1500 m balandda bo'lib, yillik yog'in-sochin miqdori 500-550 mm ga yetadigan yerlarda) yetishtiriladi. Lalmikor polizchilik maydoni mamlakatimizdagi butun poliz maydonining taxminan 9-10 foizini tashkil etadi, lekin poliz ekinlari maydonlarini 30-40 ming gektargacha yetkazib, lalmikor polizchilikni ancha kengaytirish mumkin.

Polizchilikning boshqa turlari bir qadar kamroq tarqalgan. Yarim sug'oriladigan polizchilik deb ekinni vegetasiya davrida 1-2 marta sug'orish kifoya qiladigan polizchilikka aytiladi. Jangil polizchiligi yer osti suvlari yuza joylashgan joylarda, daryo bo'ylarida tarqalgan. Bunda ekin sug'orilmasdan yetishtiriladi. Ana shunday joylar Amudaryoning quyi oqimida joylashgan bo'lib, 400-450 ga maydonni egallaydi.

Qoraqum va Qizilqum cho'llaridagi kichikroq maydonda ham poliz ekinlari, asosan tarvuz ekiladi. Buning uchun yer osti suvlari ancha yuza joylashgan yerlar tanlab olinadi, goho handaklar qaziladi. Himoyalangan yer polizchiligida ekinlar asosan plyonkali issiqxonalar va kichik hajmli plyonkali tonnelerde yetishtiriladi. Bu turdagi polizchilik maydonlari uncha katta emas.

O'zbekiston qovun chiqib kelgan va shakllangan markazlarning biridir. Tuproq-iqlim sharoitlari qulay bo'lgan bu yerdagi alohida vohalar hamda sug'oriladigan dehqonchilik hududlarida qovun navlarining shakllanib borish jarayoni g'oyat darajada keng avj oldi. Dehqonlar tomonidan olib borilgan tanlash ishlari natijasida mevalarining yetilish muddatlari, katta-kichikligi, shakli, tashqi ko'rinishi, ta'mi, lazzati, hidi, etining qalin-yupqaligi, rangi, qattiq-yumshoqligi,

mevasining uzoq saqlanuvchanligi, tashishga yaroqliligi va xo'jalikda muhim bo'lgan boshqa morfologik belgilari va biologik xususiyatlari jihatidan bir-biridan farq qiladigan nihoyatda ko'p navlari yaratildi. Hozir mamlakatimizda 500 tadan ortiqroq qovun navlari mavjud bo'lib, shulardan 160 tadan ziyod nav xillari ekib kelinmoqda.

Vohalardagi sharoitlarning o'ziga xosligi, dastlabki materialning boyligi, aholining talab-istaklari va urf-odatlarining har xilligi bu yurtda qovunchilikka doir beshta makon yuzaga kelishiga sabab bo'ldi. Bu makonlarning har biri o'zida yetishtiriladigan qovunlarning nav xillari, ularning mahalliy tuproq-iqlim sharoitlariga qay tariqa moslashganligi bilan ta'riflanadi. Ushbu qovunchilik makonlari quyidagi shart-sharoitlar va navlar bilan tasniflanadi.

1. Qoraqalpoq qovunchilik makoni. Ikki hudud: Shimoliy Qoraqalpoq hududi bilan Xorazm, Qoraqalpoq hududini o'z ichiga oladi. Qishi uzoq davom etadigan, cho'llarga xos keskin kontinental iqlim bilan ta'riflanadi. Bu makonda 30 tadan ortiqroq qovun navlari tarqalgan.

2. Toshkent qovunchilik makoni. Toshkent, Sirdaryo va Jizzax hududini o'z ichiga oladi. Uzoq muddat sovuq bo'lmay turishi, yozning quruq va issiq bo'lishi bilan ta'riflanadi. Chirchiq-Ohangaron vohasidagi tuproqlar asosan tipik bo'z tuproq, o'tloqi bo'z tuproqlardan tashkil topgan bo'lsa, Mirzacho'l tuproqlari ko'pgina sho'rlangan och bo'z tuproq bilan o'tloqi bo'z tuproqlardir.

3. Farg'ona qovunchilik makoni. Farg'ona vodiysining Andijon, Namangan va Farg'ona viloyatlari hududlaridagi tekislik qismini o'z ichiga oladi. Iqlimi sovuq tushmaydigan davrning uzoq davom etishi, yozi issiq va yog'in-sochinlar kam bo'lishi bilan ta'riflanadi. Tuproqlari o'tloqi va o'tloqi botqoq, och va tipik bo'z tuproqlardan iborat bo'lib, bular orasida sho'rlangan tuproqlar va sho'rlanmagan tuproqlar ham bor.

4. Zarafshon qovunchilik makoni. Zarafshon daryosi havzasida joylashgan bo'lib, Samarqand, Navoiy va Buxoro viloyatlarini o'z ichiga oladi. Bu makonning iqlimi, barcha tekislik joylarda yerni sug'orish, tog'oldi joylarda esa lalmikorlik yo'li bilan qovun yetishtirishga imkon beradi. Samarqand viloyatining tuproqlari sho'rlanmagan tipik va och bo'z tuproq, o'tloqi va botqoq tuproqlardan iborat bo'lsa, Buxoro viloyatining tuproqlari sho'rlangan o'tloqi va o'tloqi-taqir tuproqlardir.

5. Janubiy qovunchilik makoni. Surxondaryo va Qashqadaryo viloyatlarini o'z ichiga oladi. Sovuq tushmaydigan davr ancha uzoq davom etadi va havo harorati birmuncha yuqoriroq bo'ladi. Bu yerlarda boshoqli don ekinlari o'rib-yig'ib olinganidan keyin takror ekin sifatida qovun ekib yetishtirish mumkin. Tuprog'i juda turli-tuman.

O'zbekistonda yaratilgan qovun navlari, boshqa navlarga nisbatan ko'proq ekilmoqda, chunki ular seleksiya yo'li bilan bir tekis holga keltirilgan, xo'jalik uchun muhim bo'lgan va morfobiologik belgi va xususiyatlari jihatidan raso maromiga yetqazilgan navlar deb butun dunyoda e'tirof etilgan. Mamlakatimizdagi qovun navlari juda xilma-xil bo'lib, xalqimizning boyligi, shon-shuhrati va iftixori bo'lmish o'ziga xos, benazir genofondni tashkil etadi.

Hozirgi vaqtda qovunlar xillarining qisqarib borayotganligi kuzatilmoqda, ko'pgina yaxshi qovun navlari ekilmay qo'ydi. Shu munosabat bilan O'zbekiston polizkorlarining eng muhim vazifasi qovunchilikning avvalgi dovrug'ini yana tiklash, jaydari, mahalliy navlarni saqlab qolib, yo'qolib borayotganlarini asliga keltirish, takomillashtirish va yangi navlar bilan boyitishdan iboratdir. Buning uchun seleksiya ishlarini kuchaytirib, navlarni viloyatlarda rayonlashtirishni bir qolipga solish va qovun xillarini kasalliklarga chidamli navlar bilan to'ldirish, ixtisoslashtirilgan qovunchilik mintaqalari va xo'jaliklari yaratish. Shuningdek ekinni parvarishlash va hosilini yig'ib olish ishlarini mumkin qadar ko'proq mexanizasiyalash, boshqa joylarga olib borish uchun yaramaydigan va urug' olishda chiqadigan mahsulotni qayta ishlashni tashkil etish, ekinga organik hamda mineral o'g'itlarni solishda tavsiya etiladigan me'yorlar va muddatlarga rioya qilish, qovunni uning biologiyasiga mos keladigan yerlarga ekish, urug'chilik ishlarini yaxshilash kerak.

O'zbekistonda tarvuz xillari qovunnikiga qaraganda kamroq. Mamlakatimizda yetishtiriladigan navlar orasida Yevropa va Amerika navlari bor. Tarvuzning yetilish muddatlari, tashish uchun yaroqliligi va xo'jalikda muhim bo'lgan boshqa morfobiologik belgi va xususiyatlari jihatidan farq qiladigan jaydari navlar ham ozmuncha emas.

Qovoq turlaridan O'zbekistonda asosan muskat qovoq va yirik mevali qovoqning ba'zi navlari yetishtiriladi, bular mazasi yaxshi va oziqlik qiymati yuqori bo'lishi bilan ajralib turadi. Poliz ekinlari orasida qovoq salmog'i jihatidan olganda uncha katta o'rinni egallamaydi, uning juda kam navlari rayonlashtirilgan. Biroq mamlakatimiz aholisining qovoq mahsulotlariga ehtiyoji yuqori. Shu sababli, aholi ixtiyorida necha-necha asrlardan beri ekib kelinayotgan juda xilma-xil qovoq navlari bor.

Mamlakatimiz polizchilikni rivojlantirishda R.R.Shreder, K.I.Pangalo, N.N.Balashov, A.I.Filov, V.I.Zuyev, V.N.Yermoxin, V.F.Bel-Kuznesova, P.N.Dudko, A.S.Hakimov, S.Qo'chqorov, A.S.Shukina, O.A.Ashurmetov, X.Ch.Bo'riyev, R.F.Mavlyanova, R.A.Hakimov, M.X.Aramov, B.Abdolnizozov, S.Gulimov kabilarning xizmatlari katta.

O'zbekiston Respublikasi tuproq-iqlim sharoitlarining nihoyat darajada qulayligi va bu o'lkada yetishtiriladigan poliz ekinlari mevalarining juda ham

lazzatli va xushxo‘r bo‘lishi shu ekinlar maydonini ancha kengaytirish zarurligidan dalolat beradi. Bizning mamlakatimiz ana shu qimmatli ne‘matni chet mamlakatlarga eksport qilish bo‘yicha Markaziy Osiyoda yetakchi mamlakat bo‘lib qolishi kerak. Istiqbolda O‘zbekiston jahon bozori uchun poliz mahsulotlari, ayniqsa qovun yetishtiriladigan va dunyo andozalari talabi darajasidagi mahsulotni yaqin hamda olis xorij mamlakatlarga eksport qiladigan bo‘lishi kerak.

Tovar polizchilik xo‘jaliklarini yaratish uchun Xorazm vohasi, Mirzacho‘l, Jizzax va Qarshi cho‘llari eng istiqbolli hududlar bo‘lib hisoblanadi. Xorazm vohasidagi

Amudaryo adog‘ida kam foydalaniladigan va uncha katta bo‘lmagan melioratsiya ishlarini talab qiladigan katta-katta jangil yer massivlari bor. Mirzacho‘l, Jizzax va Qarshi cho‘llarida yangi o‘zlashtirilgan yerlar ko‘p. Begona o‘tlardan holi bo‘lgan mana shu joylardagi qo‘riq yerlarda poliz ekinlarini yetishtirish katta sarf-xarajatlarni talab qilmaydi. Shu cho‘llarning tog‘oldi joylarida lalmikorlik bilan poliz ekinlari yetishtirish uchun katta imkoniyatlar bor. Bu yerlarda poliz ekinlari fuzarioz so‘lish kasalligi bilan kasallanmaydi va iqtisodiy jihatdan samarali hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Вапдюна А.Р., Корчагина Э.А. Методы исследования физических свойств почв., - М.; Агропромиздат, 1986.- С. 113-143.
2. Бўриев Х.Ч., Жўраев Р., Алимов О. Мева-сабзавотларни сақлаш ва уларга дастлабки ишлов бериш (ўқув қўлланмаси).
- Тошкент, 2003.
3. Шаумаров Х.Б. Исламов С.Я. Қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини сақлаш ва бирламчи қайта ишлаш технологияси.
- Тошкент, 2011.

Internet saytlari

1. <https://www.povarenok.ru/recipes/show/173064/>
2. <https://sunfruits.ru/product/dynya-vyalenaya-iz-azerbaydzhana>
3. https://azertag.az/ru/xeber/Vskore_na_mezhdunarodnom_rynke_suhofruktov_poyavitsya_sushenaya_dynya_iz_Uzbekistana-1360989